

ÜZEYİR BƏY HACIBƏYLİ DÜNYASI

Dahi Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 130 illik yubileyi ərəfəsindəyik. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə 1995-ci ildən başlayaraq 18 sentyabr Azərbaycan ictimai-mədəni həyatında tamam başqa bir rəvnəq qazanıb – Üzeyir Musiqi Günü” adı altında on gün respublikamızın opera səhnəsində, filarmoniyada Üzeyir Hacıbəyli beynəlxalq musiqi festivalı keçirilir. Teatrlarımızda əsərləri tamaşaya qoyulur. Bir neçə ildir ki, Heydər Əliyev Fondu və şəxsən Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və dəstəyi ilə görkəmli bəstəkar və ədəbiyyat xadiminin çoxşaxəli yaradıcılığı kitab halında nəfis poliqrafik icrada nəşr olunub yayılır. Bunlar barədə ətraflı söhbət açmaq üçün Üzeyir Hacıbəyli Ev-Muzeyinin direktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Sərdar Fərəcovla görüşükdük...

Söhbətimiz bezi 40 il əvvələ qayıtdı, 1975-ci ilə, dahi azərbaycanlının ev-muzeyinin açılış gününə. Direktor bu barədə qısaca məlumat verib, tarixi bir şəkil də göstərdi:

– Dediylim kimi, bizim muzeyin ilk tamaşaçısı ümummilli liderimiz Heydər Əliyev olub, buyurun, bu da necə deyərler, foto-fakt. – Böyük izdihamlı bir töreni yaşadan ağ-qara şəkildir, Tofiq Quliyev, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Xəyyam Mirzəzadə, o dövrün digər görkəmli şəxsiyyətlərinin iştirakı ilə respublikanın rəhbəri açılış lentini kəsir... Bir-bir otaqları gəzməyə başlayır, hansı eksponatın qarşısında dayanıbsa, hamısının şəkli var. Bunlar isə Üzeyir bəyin ölkəmizin ayrı-ayrı xalq rəssamları tərəfindən yaradılmış portretləridir. Ancaq Sizə Üzeyir bəyin sağlığında çəkilmiş bir portreti də göstərmək istədim. Sərdar Fərəcov otağın görkəmli yerində divardan asılmış, yağlı boya ilə çəkilmiş əlavə bir portreti nişan verdi və söhbətini başqa bir maraqlı faktın üzünə yönəldi. –Qərībədər ki, müəllifi məlum deyil, rəssam əsərini çox böyük sevgi ilə yaratdı, amma imzasını çəkməyib, bir çox tanınmış rəssamlara müraciət etdim ki, bəlkə rəssamın üslubuna görə müəyyənləşdirəsiniz, kömək edin müəllif hüququnu təyin edərk, dəqiq fikir söyləyən olmadı...

– Yəqin Üzeyir bəy şəxsiyyəti qarşısında təvazökarlıq edib bizim rəssam, – müdaxilə etdim, bir-birimizə baxdıq, yəni belə də ola bilər... Bütün hallarda həmin rəssama gözəl və tarixi bir əsər üçün səmimi qəlbədən rəhmət düşür.

Girəcəkdə, muzeyə içeri daxil olan hər kəsi diqqətçil ev sahibi kimi Üzeyir bəy özü qarşılayır – büstü və üçrəngli bayrağın vəhdət kompleksi pilləkənlərin yuxarı başında rəmzi olsa da, Üzeyir bəyin həyat ideallarına cavab, ruhunu şad edən minnətdarlıq hissi kimi müsəfirələrə “xoş gəldin” deyib, könül xoşluğu yaradır.

Əvvəl muzeyi kiçik olub. Lakin sonra ətrafında əlavə tikililər aparıb, qatıblar muzeyə. Hazırda muzey haqqında danışan əməkdaşlar deyirlər ki, Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyi iki hissədən ibarətdir: administrativ və memorial hissə, dahi bəstəkarın yaşayıb-yaratdığı hissə. Muzeyə dövlət qayğısının da təşəbbüskarı Heydər Əliyev olub. O vaxtı muzeyi gəzib qurtarandan sonra deyib ki, bura Üzeyir Hacıbəyli dühası üçün darsızdır. Genişləndirmə işinə məhz onun bu qeydindən sonra başlanılıb. Ümummilli liderin fikri belə imiş ki, muzeyin ətrafı Üzeyir bəyin qəhrəmanlarının qalerası kimi düşünülmüş başqa formatında tərtib olunsun, gözəl istirahət və mədəniyyət guşəsinə çevrilsin. Sonra da deyibmiş ki, 100 illiyində də özüm iştirak edəcəyəm, ancaq 1985-ci ildə o, artıq Moskvada, Kremldə çalışırdı, Bakıda YUNESKO-nun xətti ilə keçirilən yubileyi oradan izləyirdi... Muzeyin açılışı ilə əlaqədar təmir-tikinti işləri aparılarkən dəhşətli bir faktın da üstü açılıb. 1918-ci ildə ermənilərin Bakıda törətdikləri mart qırğınında Üzeyir bəyin evi də gülləbarana tutulub. Xoşbəxtlikdən Hacıbəyovlar ailəsinə xətər toxunmayıb. Amma həmin güllələrin qəlpələri ancaq neçə illər sonra təmir vaxtı təmizlənilib.

Sərdar Fərəcov həmin açılış mərasiminin canlı şahididir. O, çox maraqlı başqa təfərrüatlar barədə də qısaca məlumat verdi. Danışdı ki, dahi bəstəkarın 1995-ci ildə keçirilən 110 illik yubileyində heç kim: nə bir bəstəkar, musiqişünas, nə də bir ədəbiyyatçı çıxış etmədi, ancaq Heydər Əliyev çıxış etdi, özü də necə bir möhtəşəm səhnə, hamı heyran qalmışdı, Üzeyir bəyin bütün yaradıcılığını ən yaxşı musiqişünas, ən güdrətli ədəbiyyatşünasdan daha ətraflı, daha peşəkar, daha bilici düşüncə ilə təhlil-təqdim etmişdi. Beləliklə, tale ona Üzeyir bəyə olan ehtiramını bir də müstəqillik dövründə ifadə etməyə fürsət yaratmışdı. Ümumiyyətlə, ümummilli liderin Üzeyir Hacıbəyova olan xüsusi ehtiramını vurğulamaq üçün onun məşhur fikrini bir daha xatırlayaq: *“Üzeyir Hacıbəyov istisna qabiliyyəti, görünməmiş fədakarlığı, gözəl təhsili, erudisiyası, vətənpərvərliyi, fəal ictimai-siyasi fəalliyəti sayəsində xalqımızın ehtiram bəslədiyi ən görkəmli yaradıcı simalardan birinə çevrilib. O, dünya korifeylərinin ön sırasında Azərbaycanı layiqətlə təmsil edir”*.

1995-ci ildə məhz bu fikirlərin işığında dövlət başçısı Üzeyir Hacıbəylinin doğum gününün – sentyabr ayının 18-nin “Üzeyir Musiqi Günü” kimi qeyd olunması barədə sərəncam imzalamışdı. Bu münasibətlə ölkəmizdə əvvəl-əvvəl konservatoriyada, teatr və opera səhnələrində, musiqi məktəblərində bir gün Üzeyir musiqisinə həsr edilirdi. Sonra tədbirlərin coğrafiyası genişləndi, Bakı ilə yanaşı, Gəncə, Sumqayıt, Ağcabədi və başqa şəhərlərimizdə də “Üzeyir Musiqi Günü” qeyd olunmağa başlandı. Ağcabədidə həтта onun operaları səhnəyə qoyuldu. Hazırda 18 sentyabrda beynəlxalq musiqi festivallarının keçirilməsi ənənə halını almışdır. Sərdar Fərəcov onu da əlavə etdi ki, bəzən KİV-də 18 sentyabrı “milli musiqi günü” kimi təbliğ edirlər. Amma sərəncamda öz əksini tapan ifadə belədir: “Üzeyir Musiqi Günü”.

Sərdar müəllim Üzeyir Hacıbəylinin səs və sözün qüdrətini geniş yaradıcılıq imkanları ilə zirvələşdirmək istedadına malik bir düha olduğunu onun musiqilərinin nümunəsində və onların çap olunub yayılması üzərində davam etdirdi:

– Üzeyir bəyin sağlığında “Arşın mal alan” çap olunmuşdu, 1948-ci ildə. Sonra Sovet dövründə “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu”nun klavirləri və ədib kimi dördcildlik ədəbi-bədii, publisistik əsərləri nəşr edilmişdi. Necə deyərler, Sovet hökuməti bundan artığını edə bilməmişdi. Üzeyir Hacıbəyli irsinin nəşrində və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun və Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri çox böyükdür. Fondun xüsusi layihəsi üzrə bəstəkarın opera və vokal əsərləri, mahnıları çap olunmuşdur. Onların hərəsi xüsusi bir cildidir. “Ər və arvad” əsəri isə elimin altındadır, demək olar ki, işləyib nəşrə hazır vəziyyətə salmışam. “Şah Abbas və Xurşid banu Natəvan” operası isə öz nəşrinə gözləyir. Ümumiyyətlə, Üzeyir bəyin irsinin nəşri bu dühanın 125 və 130 illik yubileyi çərçivəsində, üç istiqamətdə aparılır: not əsərləri, buraya “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Koroğlu”, “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm” daxildir, bədii-publisistik əsərləri, bu format məqalə, çərk, esse, arxiv materialları və bütün bədii əsərləri əhatə edir və Üzeyir Hacıbəyli

haqqında əsərlər. Sonuncu seriyadan Q.Məmmədlinin “Ömür salnaməsi”, “Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası”, A.Axundov və Q.Kazimovun “Üzeyir Hacıbəylinin dili”, T.Hacıyevin “Üzeyir Hacıbəylinin bədii dili”, B.Nəbiyevin “Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi”, F.Xalqzadənin “Üzeyir Hacıbəyli və folklor”, həmçinin Kamilya Dadaşzadə “Восхождение (Узейр Гаджибейли и ашыгыское искусство: интертекстуальный диалог) kitabları və bir də mənim özümün “Üzeyir Hacıbəyli müasirlərinin xatirələrində” kitabı işiq üzü görmüşdür. Bütün bu işlər “Üzeyir dünyası” layihəsi əsasında davam etdirilməkdədir. Mənə elə gəlir ki, 30-a yaxın cild olacaq, bəlkə də çox. Əsi klassik irsidir.

Hazırlanan kitabların hamısı, birindən başqa, ana dilimizdə və latın qrafikasında. Bütün bunlar çox gözəldir, ancaq Üzeyir Hacıbəyli irsinin xaricdə daha geniş tanıtmaq üçün onların əcnəbi dillərdə də nəşri məqsəduyğundur. Notu xaricdə oxumaq mümkündür, ancaq mətnlər necə olacaq?

– Aida Tağızadənin tərtibçisi olduğu “Məqalə. Oçerk. Esse. Arxiv materialları” kitabı iki dildə: Azərbaycan və rus dilində nəşr olunub. Amma Siz deyən məsələ də nəzərə alınmalıdır. Düzdür, bizim bu nəşrlərimiz əsasən Azərbaycan oxucusu, ziyalısı üçün nəzərdə tutulub, amma əvvəllər müəllifin bəzi əsərlərini dünyaya çatdırmaq çəhdli olub. “Arşın mal alan”ın muzeydə ingilis dilində çap olunmuş variantı var. “O olmasın, bu olsun”un da ingilis dilində variantı var. Sadəcə, məsələ bundadır ki, bu mətnlər müasir ingilisdilli dinləyicinin, oxucunun səviyyəsinə nə dərəcədə uyğundur, dilin leksik imkanlarından dolğun istifadə edilib, ya yox, məsələ burada haçalanır, mənə elə gəlir ki, həmin tərcümələri daha mükəmmələşdirmək lazımdır.

– Bizə iki il əvvəl Los-Ancelesdə, kinematografiya sahəsində Oskar mükafatlarının təqdimat mərasimi keçirilən teatrda – The Music Center, s Dorothy Chandler Pavilion – “Arşın mal alan”ın premyerasının afişasını göstərdiniz. Əgər elə bir mötəbər salona toplaşan amerikalı opera vurğularını onun ingilis dilindəki mətninə irad səslən-

dirməyiblərse, deməli, vəziyyət normaldır, başqa sözlə, yəni ilk variant kimi ingilis dilində, əlimizin altında material var, sadəcə, onu təkmilləşdirmək lazımdır...

– “Arşın mal alan” dünyanın 70-dən artıq dilinə tərcümə olunub. Onun ingilis dilində klavirinin çapının redaktoru mən olmuşam. Bu əsər artıq kamandan çıxmış ox kimidir, təkə 1916-cı ildə Tiflisdə beş dildə səhnədə oynanılıb: gürcü, erməni, yunan, rus və ana dillərində. O dövrdə Qafqazın mədəni mərkəzi hesab edilən Tiflisdə “Arşın mal alan” mədəniyyət göstəricisi idi. Qonşu otağ keçək, Sizə köhnə Tiflis məhəllələrini təsvir edən iki rəsm əsərini göstərəcəyəm, müəllifi erməni əsilli rəssamdır, bunu ona görə qeyd edirəm ki, hətta onun da Üzeyir bəyin yaradıcılıq tilsimindən çıxmağa şovnist qüdrəti çatmayıb. Görürsünüz, rəsmlərdə təsvir olunan mədəni həyat hər

yerdə aydın oxunan və görünən “Arşın mal alan” adlı afişaqlarla göstərilir, gözəl xanımlar və yaraşığı bəylər ancaq həmin afişaların əhatəsində müəyyən maraq daşıyırlar. Qafqazın mədəniyyət mərkəzi Üzeyir bəy fenomeni ilə nəfəs alıb. Tiflisdə həmişə icmalar olub, özü də hamısının kiçik teatrları varmış. “Arşın mal alan” – Azərbaycan brendidir, o öz tərcüməçisini özü tapıb, tapır və tapacaq. Yeri gəlmişkən, bu opera Çin dilinə də tərcümə olunub. Bütün bunlara baxmayaraq, müəyyən bir mütəxəssislər komissiyasının yaradılması və müxtəlif dillərdəki mətnləri yoxlayıb, götür-qoy edib yenidən çapa vermək məsələsi də istisna olunmur.

Muzeyə əcnəbilərdən başqa öz vətəndaşlarımız da, xüsusilə orta məktəb şagirdləri, tələbələr böyük maraq göstərirlər. Muzey Bakının köhnə məhəllələrindən birində yerləşir, gəliş-gedişli yerdə, ona görə də məktəbli, qoca-cavan bu həndəvərdə çox olur, muzeyə də baş çəkirlər. Bu yaxınlarda Qərb Universitetinin müəllim-tələbə heyəti muzeydə olublar. Onlar müəyyən təcrübə işlərini məhz burada aparmağa gəlmişdilər. Ölkəmizdə qonaq olan ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri də muzeyə baş çəkməyi unutmurlar, gəlib qeydlər edir, şəkillər çəkirlər. Fransalılar Şarl de Qol ilə Üzeyir bəyi “Koroğlu” tamaşasında bir yerdə təsvir edən tablону görəndə xoş təbəssümlə dəqiqləşdirici, maraqlı suallar verirlər. Üzeyir Hacıbəyli elə bir şəxsiyyətdir ki, onun ətrafındakı maraq dairəsi heç vaxt əskik olmayacaq. Muzey əməkdaşları bildirirlər ki, tamaşaçılar arasında respublikamızda fəaliyyət göstərən xarici ölkə səfirliklərinin əməkdaşlarına da rast gəlmək mümkündür, I Avropa Oyunları zamanı şəhərimizi gəzməyə çıxan əcnəbilər də Üzeyir bəyin ev-muzeyinin qonağı olmuşdular.

Muzeyin direktoru Sərdar Fərəcov yaradıcılıq həyatının böyük bir dövrünü Üzeyir bəy irsinin elmi tədqiqinə, nəşrinə və təbliğinə həsr edib. Onun ilk baxışda sakit, bəlkə də kimlər üçün durğun mühit təsiri başlıyayan muzey işçisi vəzifəsində işləməyə razılıq verməsi mənə də qərībə bir maraq hissi oyatdı. Sualı baxışlarımdan hiss etdi:

– Mən bu muzeydə ən kiçik vəzifədən işə başlamışam, 1984-cü ildə, səsyazma texniki kimi, düymələri basıb köhnə, korlanmış lent yazılarını bərpa edirdim, notları təmizləyirdim, təzələyirdim. Beləliklə, ancaq üç il keçəndən sonra məni kiçik elmi işçi vəzifəsinə keçirdilər. Direktor Ramazan Xəlilov möhkəm kişi idi, 99 il yaşadı. Onun yanına dostları gəlirdilər, o insanlar Üzeyir Hacıbəyli həyatda görmüşdülər, o dövr, köhnə ziyalılar barədə maraqlı söhbətlər edirdilər, onların söhbəti çox maraqlı olurdu, qiymətli idi. Mirzə İbrahimov tez-tez gəlirdi muzeyə. Sizin də müəyyən təsəvvürünüz olsun deyə, əlavə edim ki, Ramazan Həməzətəoğlu köhnə Bakının məşhur qoçusu Nəcəfqulunun məhkəmə prosesində olmuş kişi idi. Söhbət düşəndə deyərdi ki, həmin məhkəmədə ölüm hökmünü eşidəndə qoçu Nəcəfqulu qorxudan ağlamışdı. Bu, Bakı camaatını əməlli-başlı sarsıtmışdı, yəni bu qorxaqdan qorxmışuq biz?! Üzeyir bəy bu elementi çox gözəl ifadə edib, xatırlayırsınız: “Ey, kimsən orda; Açı qapını; Gəlib səni öldürək...” Belə də qoçuluq olar? Nə isə, onların söhbətlərinə qulaq asır, keçib o biri otaqda qeydlər edirdim, çox sonralar Üzeyir bəy sənəti, mühiti haqqında kitab, məqalə yazanda həmin qeydlər köməyimə çatırdı. Yəni bu muzeydə işləmək radio-televiziyada işləməkdən daha mənalı və dolğun idi mənim üçün. Mən bu muzeyin aurası altında neçə-neçə əsərlər yazdım, tərcümələr etdim, irili-xırdalı musiqi əsərləri bəstələdim, simfoniya müəllifi, laureat oldum, ABŞ-da, Almaniya, Veytnamda, Türkiyədə əsərlərim ifa edildi. Filmlərə musiqilər yazdım, başqa musiqi şifarişlərim oldu. Sözüün kəsesi, mənim işgüzarlığım əmin olandan sonra direktor Ramazan Xəlilov Üzeyir Hacıbəylinin heç kəsin görmədiyi notlarını, arxivini mənə etibar etdi. Baxdım, bir dəryadır bunlar: marşlar, bir səslili qeydlər bütün diqqətimi özünə çəkdi. Gördüm ki, dahi müəllif bunları ondan öteri edib ki, sonra yadımdan çıxmasın... 1989-cu ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində məşhur “Azərbaycan” marşı və “Milli marş” haqqında məqalə ilə çıxış etdim, bu, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilk dövrünə təsadüf ediyindən yerinə düşmüşdü, insanlarımız başladılar mitinqlərdə həmin marşları oxumağa, Aydın Əzimov “Azərbaycan” marşını, mən isə “Milli marş”ı orkestr və xor üçün işlədik, bir müddət sonra “Azərbaycan” marşı himnimiz kimi qəbul olundu. Bir neçə il sonra unudulmuş “Ər və arvad” operettasını bərpa etdim, 70 ildən sonra onun yenidən səhnəyə qayıtmasına şərait yarandı. Son illərdə muzeyə daxil olan arxiv materialları içərisində 24 yaşında yazdığı “Şeyx Sənan” operasının librettosu aşkar olundu, halbu ki deyirdilər guya uğursuz alındığı üçün müəllif onu yandırıb, librettoya əsaslanaraq onun bir neçə musiqisini təyin etdim. Ümumiyyətlə, qeyd edim ki, Üzeyir bəyin əsərləri əvvəllər özünəlayiq səviyyədə çap olunmayıb. Musiqisinin nəşrində başqa millətlərin nümayəndələri redaktorluq, yaxud xəttatlıq edərkən yad notları salıblar, xətalər ediblər, onları təmizlədik. Bir sözlə, uzun illər idi ki, onun özünəlayiq normal kitabı nəşr edilmirdi. Nə isə, 2005-ci ildə direktor təyin olunduqdan sonra bu işi öz öhdəmə götürdüm, nəşriyyatlara müraciət edib imkanlar tapıb və nəşrə başladım. Bu işdə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi mənə dəstək olurdu. Nəhayət, Üzeyir Hacıbəyli irsini çap etmək işi durğunluq nöqtəsindən qopdu.

– Üzeyir Hacıbəyli həm də görkəmli dramaturq, publisist, ədibdir. Sadalanan hər yaradıcılıq sahəsində Üzeyir bəy öz koloritli üslubu, ictimai-didaktik mövzular seçib, tipik obrazlar vasitəsilə azərbaycanlı dünyagörüşünə təsir göstərmək istədiyi onun milli müəllif əqidisinin əsasını təşkil edir. Ona görə də Üzeyir bəyin ədib, dramaturq, jurnalist kimi kitablarının nəşri də maraqlı olardı.

– Əlbəttə, görkəmli ədibin bədii yaradıcılığının da nəfis şəkildə nəşr olunub yayılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Vurğulamaq istəyirəm ki, bu işdə də Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi misilsizdir. Məlumdur ki, Üzeyir Hacıbəylinin komediyaları heç vaxt ayrıca kitab formatında çıxmamışdı. Publisistik əsərləri ilə birlikdə çap olunurdu. Kiçik yumoreskalarnın, minatürlərinin nəşrindən başladıq işə. Sonra “Vətən. Millət. Ordu”. (Üzeyir Hacıbəylinin vətənpərvərlik mahnıları) adlı bir kitab da hazırlayıb nəşr etdirdik. Bütün teatr rejissorları və müvafiq qurumlar həmin kitabdan indi də istifadə edirlər. Üzeyir Hacıbəylinin musiqi əsərlərində xəttatlar xor partiyalarını adətən bir-səslili köçürmüşdülər, onları dördsəslili işlədim. Bütün bu yaradıcılıq işlərinə sonra da başlayırdım idarələrə müraciət edəm, imkanlar axtarıb-tapam və nəşrə başlayam. Dahi bəstəkarın 125 illik yubileyi ərəfəsində

Heydər Əliyev Fondu və şəxsən Mehriban xanım Əliyeva böyük və ehatəli bir layihəni mədəni ictimaiyyətdə təqdim etdi – “Üzeyir dünyası” adlı. Bu layihə ilə Heydər Əliyev Fondu Üzeyir bəyin müxtəlif mündəricatlı kitablarının, o cümlədən bədii-publisistik əsərlərinin nəşrini gerçəkləşdirib. Bəzi nəşrlərdə ön söz müəllifi, yaxud da redaktor, rəyçi kimi mən də iştirak edirəm.

Fotolarda sayrışan nəfis kitablar dəsti Heydər Əliyev Fondunun Üzeyir Hacıbəyli irsinə möhtəşəm töhfəsidir.

